

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИТРАТИ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

*ДЬОМІН Юрій Михайлович - доктор юридичних наук, професор, заступник
Генерального прокурора України*

Проголошення Конституцією України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки вищою соціальною цінністю потребує від держави впровадження у життя задекларованих принципів.

Проте виконання цих завдань неможливе без боротьби з таким негативним явищем суспільного життя, притаманним усім, без винятку, країнам, як злочинність. У всіх своїх проявах вона відчутно перешкоджає суб'єктам правовідносин реалізовувати свої права та обов'язки, захищати демократичні цінності, інтереси кожної окремої особистості і суспільства в цілому.

Тому особливої ваги набуває потреба вдосконалення чинного законодавства, приведення його у відповідність до світових стандартів, а також його належна реалізація.

Поточного року прийнято Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», новий Кримінальний процесуальний кодекс України, яким передбачено принципову зміну початку проведення досудового розслідування, введення Єдиного реєстру досудових розслідувань, запровадження суду присяжних, слідчих суддів, дистанційне проведення розслідування тощо.

Усе це потребує певних фінансових та інших витрат на утримання правоохоронних органів і судів, підготовку та перепідготовку кадрів, оснащення установ і органів правоохоронної системи сучасними технічними засобами.

Разом з цим, деякі з матеріальних затрат покладаються на плечі учасників процесу.

В умовах сьогодення особливого значення набуває раціональне витрачання коштів на боротьбу зі злочинністю. У зв'язку з цим постає досить важлива проблема судових витрат у кримінальному судочинстві як частини витрат держави на боротьбу зі злочинністю, що можуть бути їй відшкодовані.

В Україні деякі аспекти судових витрат досліджували О.Горбачов, В.Нор, В.Недвиженко, В.Тертишник та інші. У колишній РРФСР цьому питанню приділяли увагу такі вчені, як А.Я. Грун, І.О. Барсуков, В.Т. Томін, В.А. Дунін та інші. На думку багатьох науковців, питання судових витрат – це економіко-управлінська проблема, питання наукової організації праці апарату правоохоронних органів.

Під судовими витратами розуміють витрати органів дізнання, досудового слідства та суду під час здійснення ними провадження в тій або іншій справі, профінансовані з державного бюджету, тобто фактично витрати держави.

Стягнення судових витрат не є додатковим заходом покарання за вчинений злочин. Не є воно і цивільно-правовим заходом, оскільки стягнення витрат відбувається не за договором чи цивільно-правовим зобов'язанням. У кримінальному процесі витрати, що належать до судових, стягуються не тільки без відома, а й навіть часто всупереч бажанню обвинуваченого. При їх стягненні суд керується кримінально-про-

цесуальними нормами, а не цивільними (матеріальними або процесуальними). У цьому, зокрема, виявляється характер кримінально-процесуальних відносин, як одного з видів владних відносин.

Слід враховувати, що судові витрати виникають у результаті здійснення кримінального судочинства, а не в результаті злочину. Злочин же є загальною причиною виникнення самого судочинства у певній справі, але не може розглядатися як безпосередня причина витрат, тим більше, що не завжди обраний слідчим шлях доведення є єдино можливим.

Існує кілька підходів до визначення поняття судових витрат.

Найбільш слушною є позиція В.Томіна, який відносить до судових витрат перераховані в законі матеріальні витрати, понесені органами дізнання, досудового слідства і судом, що можуть бути стягнені з винного [1].

Отже, судові витрати – це юридичне поняття, межі якого встановлюються кримінально-процесуальним правом.

У чинному Кримінально-процесуальному кодексі України (1960 року) [2] є група норм (хоча й невелика), яка регулює кримінально-процесуальні відносини, пов'язані з судовими витратами.

Так, стаття 91 КПК України передбачає, що судові витрати складаються:

1) із сум, що видані чи мають бути видані свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим;

2) із сум, витрачених на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів;

3) інших витрат, що їх зробили органи дізнання, досудового слідства і суд при провадженні у певній справі.

Виходячи з положення Інструкції «Про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів» [3] до сум, що видані і мають бути видані свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам,

перекладачам і понятим, слід відносити:

1) їх витрати по явці до відповідних органів та посадових осіб;

2) неодержані доходи у вигляді заробітної платні;

3) неодержані прибутки цими особами, які не є робітниками чи службовцями.

Віднесення до них витрат, пов'язаних із провадженням у кримінальній справі, але не передбачених статтями 91–93 КПК, недопустимо.

Докладніший аналіз ст. 91 КПК, а також вищезазначеної Інструкції свідчить, що до суб'єктів відшкодування витрат учасникам кримінального судочинства віднесено не тільки органи дізнання, досудового слідства і суд (ст. 92 КПК), а й державні та приватні підприємства, установи, організації, що виплачують середню заробітну плату робітникам та службовцям, залученим до участі в справі (ч. 3 ст. 92 КПК), військові частини (п. 13 Інструкції). Якщо б законодавець, перелічуючи види судових витрат, мав на увазі лише суми, виплачені органам дізнання, слідства і судам, це було б відображено і в законі. Однак ст. 91 КПК такої вказівки не містить.

Згідно з кримінально-процесуальним законом витрати учасників кримінально-процесуальної діяльності можуть компенсуватися лише за рахунок учасників кримінально-правових відносин: держави і злочинця.

Норми про судові витрати передбачені і в КПК РФ, Республіки Польща, ФРН, Франції.

Відповідно до КПК Російської Федерації [4] кримінально-процесуальними витратами є витрати осіб, які вони понесли у зв'язку з залученням до участі у справі, за виключенням підозрюваного та обвинуваченого.

Аналіз різноманітних підходів до визначення поняття судових витрат і з'ясування їхньої природи свідчить, що термін «судові витрати» у своєму значенні не відображає повністю суті означуваних витрат.

З набуттям чинності новим Кримінально-процесуальним кодексом України [5] вводиться поняття «процесуальних витрат», яке дещо їх розширює.

Так, відповідно до вимог ст. 118 КПК України (2012 року) процесуальні витрати складаються із витрат:

- на правову допомогу;
- пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження;
- пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів;
- із зберіганням і пересиланням речей і документів.

Витрати, пов'язані з оплатою допомоги захисника, несе підозрюваний, обвинувачений, за виключенням випадків надання безоплатної правової допомоги.

Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про їх виклик або залучення.

Витрати, пов'язані із зберіганням і пересиланням речей і документів, на відміну від речових доказів у КПК України 1960 року, здійснюються за рахунок державного бюджету.

Такі витрати виникають, коли певні громіздкі речі, які мають процесуальний статус речових доказів, інші предмети, що вимагають спеціальних умов зберігання, передаються на зберігання відповідному підприємству, установі чи організації. Крім КПК, це питання регламентується Інструкцією про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами досудового розслідування і суду, яка затверджена правоохоронними органами 27 серпня 2010 року [6].

Так, наприклад, зберігання вилученої під час досудового розслідування вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів проводиться тільки в господарських підрозділах МВС, ГУ МВС, УМВС, УМВСТ, СБУ, УСБУ. Зберігання транспортних засобів та інших самохідних машин, а також пристроїв і механізмів, які використовувалися як знаряддя для вчинення злочинів і визнані речовими доказами, а також транспортних засобів, на які накладено арешт, якщо вони не можуть бути передані на зберігання власникові, його родичам, або іншим особам, а також організаціям, проводиться за постановою слідчого, прокурора, ухвалою суду протя-

гом досудового розслідування або судового розгляду відповідними службами правоохоронних органів. Дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органічного походження та напівдорогоцінне каміння, які визнані речовими доказами або на які може бути звернено стягнення для відшкодування заподіяної матеріальної шкоди або забезпечення виконання вироку суду в частині конфіскації майна, передаються на зберігання до Державного сховища дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України.

Під час досудового розслідування та судового розгляду слідчі, прокурори і судді нерідко пересилають один одному речі і документи. Крім того, у зв'язку з кримінальним провадженням речі та документи направляються в експертні установи для проведення дослідження, іноді у центральні установи судових експертиз. Їх пересилання на значні відстані також потребує коштів.

Витрати у зв'язку з вирішенням питання про видачу особи, або з транзитним перевезенням через територію іншої держави особи, яка видається Україні також вважаються процесуальними витратами (ст. 594 КПК).

Поряд з розміром шкоди, завданій кримінальним правопорушенням, розмір процесуальних витрат законодавець також відносить до обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, і це основною відмінністю від попереднього КПК України.

Обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає.

Нормами ст. 124 КПК України регламентується розподіл процесуальних витрат, які підлягають стягненню на користь потерпілого з обвинуваченого, щодо якого постановлений обвинувальний вирок. Усі здійснені потерпілим витрати повинні документально підтверджуватися.

За відсутності в обвинуваченого коштів, достатніх для відшкодування зазначених витрат, вони компенсуються потерпілому за рахунок державного бюджету у випадках та в порядку, передбачених законом для

компенсації шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Цей закон ще не прийнятий.

Якщо під час досудового розслідування чи судового провадження за зверненням слідчого, прокурора або за дорученням слідчого судді чи суду проводилися експертизи, у разі ухвалення обвинувального вироку суд приймає рішення стягнути з обвинуваченого на користь держави документально підтверджені витрати на залучення експерта.

При виправданні обвинуваченого за однією чи кількома статтями пред'явленого обвинувачення або при виключенні одного чи кількох епізодів, процесуальні витрати в цій частині приймаються на рахунок держави.

У тому разі, якщо винними буде визнано декількох осіб, суд постановляє, у якому розмірі повинні бути стягнені процесуальні витрати з кожного з них, ураховуючи при цьому ступінь вини та майновий стан засуджених. Зміна розподілу процесуальних витрат відбувається у тому випадку, якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, Верховний Суд України, не приймаючи рішення про новий судовий розгляд, змінить судові рішення або ухвалить нове.

Якщо після виконання обвинувального вироку у частині стягнення з обвинуваченого на користь потерпілого або держави процесуальних витрат він буде реабілітований вищестоящим судом, йому мають відшкодовані за рахунок державного бюджету суми цих витрат відповідно до п.4 ст.3 Закону України «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 року [7].

Суд за клопотанням осіб має право визначити грошовий розмір процесуальних витрат, які повинні бути їм компенсовані (ст. 125 КПК).

Право заявляти клопотання під час судового розгляду про визначення грошового розміру процесуальних витрат мають ті із учасників кримінального провадження, статус яких передбачає право на відшкодування таких витрат. Ухвалюючи вирок,

суд повинен вирішити питання, на кого мають бути покладені процесуальні витрати і в якому розмірі (п.13 ч.1 ст.368 КПК). Це питання вирішується судом незалежно від того, чи реалізував відповідний учасник кримінального провадження, право заявити клопотання про визначення грошового розміру процесуальних витрат, оскільки це входить до предмету доказування у кримінальному провадженні (п.3 ст. 91 КПК).

Рішення про відшкодування процесуальних витрат зазначається у резолютивній частині вироку (п.п.1, 2 ч.4 ст.374 КПК). Якщо питання про процесуальні витрати не було вирішено при постановленні вироку, воно підлягає вирішенню судом, який виніс вирок під час його виконання, у порядку, передбаченому ст.537 КПК України.

Право оскаржити судові рішення щодо процесуальних витрат в апеляційному порядку надано таким учасникам сторін кримінального провадження, як прокурор, потерпілий, його представник, законний представник, обвинувачений його законний представник чи захисник. Відповідно до ч.2 ст.126 та п.10 ст.393 КПК України, таке право є у свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів. Засуджений та інші зазначені учасники сторін кримінального провадження мають право оскаржити обвинувальний вирок в частині рішення щодо процесуальних витрат і в касаційному порядку. Однак свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам таке право не надано, про що свідчить зміст ст.425 КПК України.

Крім того, відшкодування процесуальних витрат, відповідно до ст. 606 КПК України, є однією із умов передачі засуджених осіб для відбування покарання в іншу державу.

Сподіваємося, що всі ці положення кримінально-процесуального законодавства України сприятимуть відшкодуванню витрат учасників кримінального провадження та держави, підвищенню ефективності боротьби зі злочинністю.

Література

1. Див.: Томин В.Г., Якупов Р.Х., Дунин В.А. Процессуальные документы, строки и судебные издержки в уголовном судопроизводстве. [Текст]. Омск, 1973. – С.37.
2. Див.: Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 [Текст]. Відомості Верховної Ради УРСР від 12.01.1961 – 1961: № 2: стаття 15.
3. Див.: Інструкція «Про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів» затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. N 710. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF/print1329891895338219>
4. Див.: Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации от 22 ноября 2001 г. № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.
5. Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651а-17 [Текст]. / Голос України від 19.05.2012 – / № 90-91/.
6. Див.: Інструкція «Про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду», затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, ДПА України, СБУ України, Верховного Суду України, ДСА України від 27.08.2010 № 51/401/649/471/23/125 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10/print1329891895338219>.
7. Див.: Закон України «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину не-законними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 № 266/94-ВР. [Текст] / Відомості Верховної Ради України від 03.01.1995. – 1995. № 1. – С. 2: стаття 1.